

**Gilles Fauconnier: Espaces Mentaux.
Aspects de la construction du sens dans les langues naturelles.**

Les Editions de Minuit. Paris 1984. 216 oldal.

Hosszú idő után ismét szerephez jut az a felfogás, amely a többjelentésű, természetes nyelvi kijelentések szemantikai interpretációjakor a grammatikai tényezőkön túl figyelembe vesz bizonyos kognitív, pragmatikai, kulturális aspektusokat is.

Gilles Fauconnier csatlakozik ahhoz a nézethez, amely szerint vannak olyan többjelentésű kijelentések, amelyeket pusztán azáltal, hogy különböző szintaktikai struktúrákat rendelünk hozzájuk, nem lehet szemantikai szempontból kielégítően interpretálni: a többszörös szemantikai interpretációhoz számos esetben érdemes lehet figyelembe venni bizonyos mentális konstrukciókat, amelyek a kijelentésnek nemcsak grammatikai, hanem pragmatikai információin is alapulnak.

A szerző továbbá élesen elkülöníti a szemantikai interpretációt a referencia és az igazságfeltételek problémájától, vagyis attól, hogy egy kijelentés hogyan és milyen feltételek mellett utal a világra. Az ezen a ponton a kognitív szemantikához kapcsolódó felfogása szerint ugyanis egy diskurzust (= parole szintű szöveg) alkotó kijelentések szerkezete a leírás során függetlennek tekintendő annak a való vagy lehetséges világnak a szerkezetétől, igazságfeltételeitől és referenciáitól, amely a diskurzusban — a világból érkező, de gondolkodási stratégiáink által már feldolgozott, strukturált információként — megjelenik.

Ennek alapján teszi a szerző szemantikai modellje számára is azt a kikötést, hogy a diskurzus során a beszélő számára viszonyítási alapként létező „világ”-nak, a beszélő realitásának („azt mondom, hogy . . .”) szemantikai interpretációja nem kielégítő, ha csupán az ebbe a világba foglalódó információ elemeit és a köztük lévő viszonyokat reprezentálja. Tudnia kell modellálni azt a sajátos gondolkodás- és közlésmódot, amellyel egy diskurzus szerveződése számot ad az információ mentális strukturálódásáról. A diskurzusba foglalódó információk szemantikai interpretációjának problémáját valószínűleg azon az alapon különíti el a szerző ennyire élesen a (lehetséges) világ(ok) igazságfeltételeinek és referenciáinak kérdésétől, hogy míg a bevezetett világ(ok) a diskurzus során érvényesnek tekintendő referenciakeretet biztosíthat(nak) minden elem és viszony értékelése számára, addig a mentális stratégiák szerint a diskurzus folyamán strukturálódó információ igazságfeltételei és referenciái nemcsak egyik kijelentéstől a másikig, hanem akár egyetlen kijelentésen belül is folyamatosan változhatnak. Éppen ezért is javasolja az igaz/hamis distinkció helyett az érvényes/érvénytelen fogalom párt az elemeknek és viszonyaiknak az információ rendszerében való értékelésével kapcsolatban.

(1) Max azt hiszi, hogy Luc el akar menni.

A teljes kijelentés elemeinek és viszonyainak érvényessége számára nem adható meg egyetlen referenciakeret, Luc akarása ugyanis Maxnak a beszélő által tulajdonított és a beszélő szerint referenciakeretként feltett hitében érvényes, de a beszélő realitásában már nem. Mindez pedig teljesen független az adott diskurzuson kívüli referenciáktól, Luc „valódi” akarásától és Max „valódi” hitétől, amelyek nem szükségképpen korrelálnak a beszélő realitásának referenciakeretével.

Noha a diskurzus tartalmazta különböző információk érvényességét meghatározó referenciakeretek folyamatosan változhatnak, de maguknak a különböző referenciakereteknek a kijelöléséhez egy diskurzuson belül szükségképpen állandó viszonyítási alapot szolgáltat a beszélő realitása, amely meghatározza a diskurzus érvényességét. Ebben a referenciakeret-kijelölő értelemben talán mégis nevezhetjük a beszélő realitását egy olyan lehetséges világnak, amelyhez a diskurzus során olyan újabb világok kapcsolódhatnak, amelyeknek az információi korrelálhatnak vele vagy eltérhetnek tőle.

Az (1) kijelentés esetében az elemek és viszonyok ugyan más és más referenciakeretben érvényesek — Luc akarásában, Max hitében —, de ezek a referenciakeretek mint világok mégiscsak ahhoz képest mások, hogy a beszélő realitásában milyenek a viszonyok (tehát ahhoz képest, hogy a beszélő realitásában kiindulásként Luc akarása érvénytelennek, Max hite pedig létezőnek és a beszélő realitásától eltérőnek tételeződik).

A szerző szemantikai modelljének közvetlen célja, hogy számot adjon egyes olyan szemantikai interpretációs lehetőségekről, amelyeket az eddigi modellek nem tudtak kielégítően bemutatni. A modell interpretációs stratégiái közvetve pedig annak a folyamatnak az általános elveit kívánják meghatározni, amelyeknek során a grammatikai és pragmatikai információk mentálisan strukturálódnak: vagyis, hogy milyen feltételek és meghatározottságok játszanak szerepet például abban, hogy annak a többértelmű kijelentésnek, hogy

(2) Ebben a filmben Hitchcock rálött saját magára.

melyik elemét és viszonyát milyen referenciakeretben tekintjük érvényesnek (illetve az egyik referenciakeret meghatározott elemét a másik referenciakeret melyik elemével azonosítjuk) és miért, ha tegyük fel, a kijelentés egy olyan diskurzusban hangzik el, amelyben arról van szó, hogy egy Hitchcock életéről készült filmben a főszerepet Orson Welles játssza, de Hitchcock is szerepel benne, egy buszra váró férfit jelenítvén meg.

A folyamatot a struktúra csak részben magyarázza, vagyis egy kijelentés mentális szerveződését egyrészt grammatikai, másrészt pragmatikai információi határozzák meg. A kiinduló hipotézisnek megfelelően ez a modell aszerint rendel egy kijelentéshez szemantikai interpretációkat, hogy olvasatai milyen különböző mentális szerveződéseknek feleltethetők meg.

A kijelentések és mentális konstrukciók egymáshoz rendelésének központi fogalma a mentális tér. A mentális terek olyan egységei a modellnek, amelyeknek a diskurzus szemantikai interpretációja folyamán kiépülő referenciakeretként működve számot kell adniuk arról, hogy egy kijelentés különböző jelentései e referenciakeretek milyen — minden esetben más-más — kapcsolatai, egymáshoz való viszonyai esetében érvényesek. A (2) kijelentést úgy is lehet értelmezni, hogy a Hitchcockot játszó Orson Welles vagy a buszra váró férfi a filmben öngyilkosságot kísérelt meg, de úgy is, hogy a buszra váró férfi rálött az Orson Welles játszott Hitchcockra. Úgy viszont már nem, hogy az Orson Welles játszott Hitchcock rálött a buszra váró férfira. Mindez azzal magyarázható, hogy e kijelentés szemantikai interpretációjához két teret kell referenciakeretként felvennünk, a beszélő realitását és a filmét. A mentális terek foglamának bevezetése arra alapozódik, hogy pszichológiai, pragmatikai stb. okok miatt a közlés során megfelelési relációt teremtünk teljesen különböző dolgok között — vagyis meghatározott elvek szerint azonosnak tételezzük őket. Ez az ún. identifikációs elv. (Ez azoknak az általános elveknek a legfontosabbika, amelyek alapján a modellnek egy grammatikai struktúra esetében számot kell tudnia adni azokról a főképp pragmatikai alapú összetevőkről, amelyek többértelműségekhez vezetnek.) Bár a mentális terek elnevezés, amely a szerző álláspontja szerint is metaforikusan értendő, s amelynek a belső struktúrájáról számot adó leírás mindvégig intuitív szinten marad, felveti azt a kérdést, hogy ezáltal az eddigi modelleknek is problémát okozó jelenségek számára nem egy definiálatlan fogalom kíván-e magyarázó elvként szolgálni.

A (2) kijelentésnél a beszélő realitásának terében lévő két elem Orson Welles és Hitchcock, a film terében lévők pedig az Orson Welles játszott Hitchcock és a Hitchcock játszott, buszra váró férfi. Ezeket az elemeket a diskurzusban — a tereken keresztül — azonosítjuk. Amikor a „saját magára” kifejezés valójában nem ugyanannak a térnek ugyanarra az elemére utal vissza, nyelven kívüli okok miatt a két elem akkor is azonosítódik: a harmadik érvényes olvasatban (a buszra váró férfi rálött az Orson Welles játszott Hitchcockra) a beszélő realitásában lévő Hitchcock elemnek megfelel egyrészt a buszra váró férfi, másrészt az Orson Welles játszott Hitchcock a film terében. E kettős megfelelés miatt utalhat a „saját magára” kifejezés két, valójában teljesen különböző

elemre. Negyedik olvasat azért nem lehetséges (az Orson Welles játszotta Hitchcock rálött a buszra váró férfirra), mert a beszélő realitásában lévő Orson Welles a film terében csupán Hitchcockkal azonosítható, de a buszra váró férfival nem, így e két elem között nincs olyan megfelelés, amely a „saját magára” viszonyt lehetővé tenné. (Bár az is kérdéses lehet, hogy az azonosítás egyszerre, egyetlen kijelentésen belül két irányban végbemehet-e, vagyis van-e egyáltalán harmadik olvasata a (2) kijelentésnek.)

Minden diskurzus a beszélő realitásának terében kezdődik, amelyben adott kijelentés elemei és viszonyai érvényesnek tételeződnek. Újabb — a beszélő realitásához kapcsolódó — tereket olyan nyelvi kifejezések vezetnek be (pl. *a képen, a filmben, 1929-ben, álmában, azt hitte* stb.), amelyek a beszélő realitásában lévő elemeket és/vagy azok viszonyait más körülmények között teszik érvényessé, illetve meglévővé. Az egymásra épülő terek által reprezentált többértelműséget az határozza meg, hogy a terek között melyik jelentés esetében milyen mértékű átjárhatóságot tételezünk fel, vagyis a kijelentés mely elemeit melyik térben tulajdonítjuk meglévőnek, illetve érvényesnek, valamint a terek között egymásnak megfeleltethetőknek.

(3) Luc azt képzei, hogy a strandon látott egy kémét. Ősz hajú volt.

I. jelentés: a beszélő realitásának terében létezik az az X személy, akit Luc látott, de a „nem kém” tulajdonságot viseli, s akinek Luc terében X' felel meg, és a „kém” tulajdonsággal rendelkezik. A folytatás X -re is, X' -re is vonatkozhat az identifikációs elv miatt. II. jelentés: a „kém” tulajdonságot viselő X' csak Luc képzeletének terében érvényes, nincs megfelelője a beszélő realitásában. Így a folytatás is csak X' -re utalhat vissza.

A többértelmű kijelentések esetében a terek mindegyik lehetséges jelentést bevezetik, így később bármelyikre vissza lehet utalni.

(4) *Françoise Sagan? Francia íróő. Ott van a harmadik polcon. Mondják róla, hogy szereti saját magát olvasgatni.*

Az első kijelentés bevezeti mind az íróőre, mind a műveire vonatkozó jelentést, így lehetséges, hogy többször is váltogassuk a visszautalást.

A szellemes, találóan kiválasztott, általános érvényre is számot tartó példák között előfordulnak olyan kijelentések is, amelyeknek grammatikalitása még francia anyanyelvűek számára is kétséges, például *Platon qui est sur l'étagère, était un grand homme.*; illetve olyan törvényszerűségek, amelyek szorosan a francia nyelvhez kapcsolódnak, például az alany esetben lévő személyes, illetve a vonatkozó névmás esetében az élő/élettelen megkülönböztetést nem ismerő francia nyelvből vett példákra alapuló, de általánosabb érvényűnek tételezett nem alkalmazhatók a rendszerükben ilyen distinkcióval rendelkező nyelvekre:

(5) a. ?*Platón, *aki* a baloldali polcon van, nagy ember volt.

(5) b. ?*Platón, *amely* a baloldali polcon van, nagy ember volt.

Ezek a problémák felvethetik a modell általános, elméleti státuszának kérdésességét.

A modell a mentális terek működésével magyarázza többek között az anaforikus névmást, határozott, illetve határozatlan névelőt, tulajdonneveket, szerepeket és szerephordozókat, kontrafaktuálisokat és bizonyos térbevezető ígéket vagy határozókat tartalmazó kijelentések jelentéseit, illetve az ezeknek megfelelő preszuppozíciókat. A mentális terek nemcsak azokról a jelentésekről adnak számot, amelyekről egy logikai szemantikai interpretáció, hanem bizonyos esetekben még több lehetséges olvasatot is ki kívánnak mutatni.

(6) Mindenki azt hiszi, hogy egy boszorkány megnyomorította Maxot.

A két logikai szemantikai értelmzésen túl — $\exists x \forall y (y \text{ azt hiszi, hogy } (x \text{ megnyomorította Maxot}))$; illetve $\forall y \exists x (y \text{ azt hiszi, hogy } (x \text{ megnyomorította Maxot}))$ — felteszi, hogy még három különböző olvasat létezik, amelyet a logikai szemantikai azonosnak értelmez: $\forall y (y \text{ azt hiszi, hogy } (\exists x (x \text{ megnyomorította Maxot})))$. Mindhárom olvasat megegyezik abban, hogy a beszélő realitásának terében nincs a boszorkánynak megfelelő x , de ami a mindenki hitének mentális terét illeti, ez minden esetben más és más lehet aszerint, hogy a boszorkány mindenki számára azonos vagy n számú különböző személy, illetve ha a boszorkány nem is a szerephordozó személyre, hanem magára a szerepre utal. Ez utóbbi különbségtételt összefüggésbe hozhatjuk a kijelentésnek először Donnellan által használt attributív és referenciális jelentésének fogalmával.*

A szerző célkitűzésének megfelelően a modellnek számot kell adnia a mentális stratégiák olyan általános aspektusairól, amelyek meghatározzák, hogy hogyan történik a többjelentésű kijelentések szemantikai interpretációja grammatikai és pragmatikai információi alapján. Amennyiben ez megvalósultnak tekinthető, akkor egyrészt feltárhatja bizonyos, a nyelvleírásban eddig problémát okozó jelenségek sajátosságait, másrészt pedig felveti azt a kérdést, hogy teremthető-e valamiféle kapcsolat a kijelentések grammatikai szintű leírása valamint a nyelv és a megismerés problémaköre között.

Noha a fentebb említett nehézségek bizonyos tekintetben problematikussá tehetik a célkitűzés megvalósíthatóságát a modell keretein belül, a könyv mindenképpen rendkívül érdekes és gondolatébresztő lehet azok számára, akik a modern szemantika kérdései iránt érdeklődnek vagy mélyebben foglalkoznak azokkal.

SZÉPE JUDIT

* Donnellan, K., Reference and definite description. In: D.D. Steinberg–L.A. Jakobovits (eds.), Semantics. Cambridge 1971. 100–114.